AUTIST BOLALARNI CHET TILIGA O'QITISHDA YONDASHUVLAR

APPROACHES TO TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO AUTISTIC CHILDREN

ПОДХОДЫ К ОБУЧЕНИЮ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ ДЕТЕЙ С АУТИЗМОМ

Samiyeva Zuhra Ilhom qizi,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.23526507

Annotatsiya

Mazkur maqolada muallif autizm spektrining buzilishi (ASB) bo'lgan bolalarga chet tillarini o'rgatishning zamonaviy va samarali yondashuvlarini izohlagan. Maqolada autizmli bolalarning kognitiv va psixologik xususiyatlari, xususan, vizual tafakkurning ustunligi va ijtimoiy muloqotdagi qiyinchiliklari inobatga olingan holda, til o'rgatish metodikasini moslashtirish masalalari haqida so'z borgan. ABA terapiya prinsiplari, PECS (rasmlar orqali muloqot) tizimi, vizual jadvallar, ijtimoiy hikoyalar hamda multimedia texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik ahamiyatini ta'kidlagan.

Kalit so'zlar: autizm spektrining buzilishi, chet tilini o'qitish, vizual yondashuv, ABA terapiya, PECS, ijtimoiy hikoyalar, inklyuziv ta'lim, individual metodika.

Аннотация

В данной статье автор описывает современные и эффективные подходы к обучению иностранным языкам детей с расстройством аутистического спектра (РАС). В статье рассматриваются вопросы адаптации методик обучения языку с учетом когнитивных и психологических особенностей детей с аутизмом, в частности, преобладания визуального мышления и трудностей в социальной коммуникации. Подчеркивается педагогическая значимость использования принципов АВА-терапии, системы PECS (коммуникация на основе изображений), визуальных таблиц, социальных историй и мультимедийных технологий.

Ключевые слова: расстройство аутистического спектра, обучение иностранным языкам, визуальный подход, АВА-терапия, PECS, социальные истории, инклюзивное образование, индивидуализированная методика.

Annotation

In this article, the author explores modern and effective approaches to teaching foreign languages to children with autism spectrum disorder (ASD). The article discusses adapting language-teaching methodologies by taking into account the cognitive and psychological characteristics of children with autism—specifically, the predominance of visual thinking and challenges in social communication. The author highlights the pedagogical significance of utilizing principles of ABA (Applied Behavior Analysis) therapy, the PECS (Picture Exchange Communication System), visual schedules, social stories, and multimedia technologies.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Key words: autism spectrum disorder, foreign language teaching, visual approach, ABA therapy, PECS, social stories, inclusive education, individualized methodology.

XXI asrda dunyo hamjamiyati ta'lim sohasida inson huquqlari, ijtimoiy tenglik va imkoniyatlar tengligini ta'minlashga alohida e'tibor qaratmoqda. Shu nuqtayi nazardan qaralganda, inklyuziv ta'lim – ya'ni imkoniyati cheklangan bolalarning umumiy ta'lim tizimiga qo'shilishi, ularning ijtimoiylashtirilishi va to'laqonli ta'lim olish huquqini ta'minlash masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Inklyuziv ta'lim nafaqat nogironligi bo'lgan bolalarni, balki har qanday individual ehtiyojga ega bolalarni o'z ichiga oladi va ularning jamiyatda o'z o'rnini topishi uchun zarur sharoitlar yaratishni ko'zda tutadi.

Agar ma'lum ijtimoiy yoki tibbiy maqomi bo'lgan odamlar uchun ta'lim olish imkoniyati cheklangan yoki rad etilgan bo'lsa, "Barcha uchun ta'lim" tamoyillarini amalga oshirish mumkin emas. Nogironligi bo'lgan yoki imkoniyati cheklangan shaxslarning ta'lim olish huquqi Yevropa Ittifoqining xalqaro hujjatlarida qonun bilan mustahkamlangan bo'lib, ulardan eng muhimi 2006-yil 13-dekabrda qabul qilingan Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari to'g'risidagi konventsiya hisoblanadi. Mazkur Konventsiyaning ta'lim bobining asosiy tamoyillari "kamsitishning yo'qligi; inson salohiyati, qadr-qimmati va o'ziga

bo'lgan ishonchini rivojlantirish; shaxsiyat, iste'dod, qobiliyat, aqliy va jismoniy qobiliyatlarni to'liq rivojlantirish" dan iborat[1].

Autizmni mustaqil sindrom sifatida klinik tavsiflash zamonaviy fanda birinchi marta amerikalik bolalar psixiatri L. Kanner va avstriyalik pediatr G. Asperger tomonidan bir-biridan mustaqil ravishda taqdim etilgan. 1943-yilda L. Kanner "Autistic Disturbances of Affective Contact" maqolasida kuzatgan bolalarida tashqi dunyodan haddan tashqari ajralib qolish, atrof-muhitning o'zgarmasligiga intilish va alohida sohalarda o'ziga xos, ko'pincha noyob qobiliyatlarning o'ziga xos uyg'unligini tasvirlagan[2].

Bir yil o'tib, 1944-yilda G. Asperger mustaqil ravishda rasmiy nutqi saqlangan va yuqori intellektga ega, biroq ijtimoiy o'zaro ta'sirda sezilarli qiyinchiliklarga ega bo'lgan shunga o'xshash bolalar guruhini tasvirlagan — keyinchalik bu shakl uning nomi bilan atalgan[3]. L.Kanner va G.Aspergerning ishlari autizmni mustaqil klinik hodisa sifatida tushunish asosini qo'ydi va keyingi o'n yilliklar davomida ushbu sohadagi barcha keyingi tadqiqotlar uchun boshlang'ich nuqta bo'lib xizmat qildi.

"Autizm - bu odatda hayotning dastlabki uch yilida paydo bo'ladigan murakkab rivojlanish buzilishi bo'lib, miya faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan nevrologik disfunktsiya natijasida yuzaga keladi" [4].

Autizmning ikkinchi keng tarqalgan ta'rifi quyidagicha: "Autizm - bu og'zaki va og'zaki bo'lmagan muloqot va ijtimoiy o'zaro ta'sirga sezilarli darajada ta'sir qiluvchi rivojlanish buzilishi bo'lib, odatda 3 yoshdan oldin aniqlanadi va bolaning ta'lim faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Autizmning boshqa keng tarqalgan belgilari quyidagilarni o'z ichiga oladi: takroriy harakatlanish shakllari; atrof-muhitdagi o'zgarishlarga yoki kundalik faoliyatga qarshilik; va hissiy ma'lumotlarga g'ayrioddiy javoblar.

---

[1] Convention on the Rights of People with Disabilities: official text. – United Nations. – 2008. – 37 pp.
[2] Kanner, L. Autistic Disturbances of Affective Contact // Nervous Child. — 1943. — Vol. 2. — P. 217–250.
[3] Asperger, H. Die «Autistischen Psychopathen» im Kindesalter // Archiv für Psychiatrie und Nervenkrankheiten. — 1944. — Bd. 117. — S. 76–136.
[4] Diagnostic and statistic Manual of Mental disorders-5 [Электронный ресурс]. Url: https://www.psychiatry.org/psychiatrists/practice/dsm.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Agar bolaning ta'lim ko'rsatkichlari asosan hissiy sohada buzilgan bo'lsa, bu atama ishlatilmaydi. Agar 3 yoshdan keyin autizm belgilari paydo bo'lsa, yuqoridagi barcha mezonlarga javob beradigan bolaga ushbu tashxis qo'yilishi mumkin." [5]

Chet tillarini o'rganish o'z-o'zidan qiyin jarayon bo'lib, ko'pincha sog'lom bolalar va nogironlar uchun psixologik va muloqot to'sig'ini yaratadi. Chet tili darslarida bolalar ko'pincha gapirishdan uyalishadi, xato qilishdan qo'rqishadi va jim turishadi, bu esa sog'lom bolalar va nogironlar uchun chet tilini o'rganishda yengib bo'lmaydigan to'siqqa aylanishi mumkin.

Shuning uchun, bizning fikrimizcha, chet tili darslarida qulay, do'stona muhit yaratish va muloqot va psixologik to'siqlarni keltirib chiqaradigan omillarni kamaytirish juda muhimdir. Bizning maqsadimiz barcha bolalar uchun muloqot imkoniyatlarini yaratishdir.

Turli nogironligi bo'lgan bolalar uchun ma'lum sharoitlar yaratilishi kerak. Masalan, ko'rish qobiliyati zaif o'quvchilarga texnik yordam vositalari, katta shriftlar, yorqin ranglar, matnni ajratib ko'rsatish va iloji bo'lsa, barcha ma'lumotlarni og'zaki ifodalash kerak. Eshitish qobiliyati zaif o'quvchilar uchun xonaning akustikasini yaxshilash, tovushni yutuvchi narsalarni olib tashlash, doimiy ko'z bilan aloqani saqlab turish, aks-sado texnikasidan (takrorlash) foydalanish, yuz ifodalari va imo-ishoralardan foydalanish, o'rganilayotgan barcha ma'lumotlarni vizualizatsiya qilish va boshqalar zarur.

Xorijda ASB bo'lgan bolalarni o'qitishning umumiy usullari yaxshi o'rganilgan, ammo aynan chet tilini o'qitish bo'yicha tadqiqotlar kam. Aksariyat ishlar alohida holatlar tavsifidan iborat bo'lgan. Shulardan ba'zilarini tahlilga tortamiz.

V. Wire dars to'g'ri tashkil etilsa, chet tili o'zlashtiriladi, degan fikrni ilgari surgan. Ushbu maqolada autizm spektridagi o'quvchilarga xorijiy tillarni o'rgatishning pedagogik muammolari, kommunikatsiya to'siqlari va ularni bartaraf etish strategiyalari yoritilgan. Shuningdek, o'quvchilarning vizual xotira kabi kuchli tomonlaridan foydalanish va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan[6].

E. M. Lund, T. L.Kohlmeie, va L. K.Duránlarning ishida autizmli bir tilli (monolingval) va ikki tilli (bilingval) bolalarning reseptiv (tilni tushunish) hamda ekspressiv (fikrni til orqali ifodalash) nutq ko'rsatkichlari o'zaro solishtirilgan. Ikki tillilik autizmli bolalarning til rivojlanishiga sezilarli yoki muntazam ravishda salbiy ta'sir ko'rsatmasligi aniqlaganlar. Ikki guruh o'rtasidagi farqlar juda kamligi isbotlangan [7].

Vivien Vayrning "Autistic spectrum disorders and learning foreign languages" (2005) nomli maqolasida autizm spektridagi o'quvchilarning inklyuziv ta'lim sharoitida xorijiy tillarni o'rganish imkoniyatlari, muammolari va ular uchun pedagogik strategiyalar tahlil qilingan (TEACCH - Treatment and Education of Autistic and related Communication-handicapped Children).

Autizmga chalingan o'quvchilar uchun darsning aniq tuzilishi, tartib-qoidalar va muntazamlik (rutina) qanchalik muhimligi asoslanadi (Structure and organization). Kutilmagan o'zgarishlar yoki tartibsizlik ularda kuchli stress keltirib chiqarishi mumkin.

---

[5] American Psychiatric association. diagnostic and statistical Manual of Mental disorders, Fifth edition (dsM-5). arlington, va: american Psychiatric Publishing, 2013.

[6] Wire, V. (2005). Autistic spectrum disorders and learning foreign languages. *Support for Learning, 20*(3), 123-128.

[7] Lund, E. M., Kohlmeier, T. L., & Durán, L. K. (2017). Comparative language development in bilingual and monolingual children with autism spectrum disorder: A systematic review. *Journal of Early Intervention, 39*(2), 106-124. https://eric.ed.gov/?id=EJ1140018

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Sinfxonadagi shovqin, tor muhit va ortiqcha vizual ogohlantirishlarning salbiy ta'siri yoritilgan. Muallif buni kamaytirish uchun maxsus tinch hududlar tashkil etish yoki shovqinni to‘suvchi quloqchinlardan foydalanish kabi choralarni taklif qiladi (Sensory sensitivity)[8].

Z.Zohoorian va boshqa hammualliflar ASB bo‘lgan bolalarga ingliz tilini o‘qitishda quyidagi yondashuvlarni ajratganlar: rasmlarga tayanish, insonsimon robotlar, Montessori, ABA (Applied Behavior Analysis), kognitiv usul, PECS (Picture Exchange Communication System), maxsus tashkil etilgan muhit, logopediya, media orqali o‘qitish, TPR (Total Physical Response) va individual ta'lim rejasi (ITR).

Vizual vositalar: Nutqiy muammolarni qoplash uchun rasmlar, ramzlar va PECS (kartochkalar orqali muloqot tizimi) tizimidan foydalanish masalasi.

Texnologiyalar va robot texnika: Zamonaviy texnologiyalar, ayniqsa, NAO kabi gumanoid robotlar bolalarning diqqatini jamlash va darsga bo‘lgan qiziqishini oshirishda qanchalik samarali ekanligi.

Xulq-atvor va kognitiv yondashuvlar: Amaliy xulq-atvor tahlili (ABA - Applied Behavior Analysis) va kognitiv metodlarning dars jarayoniga integratsiyasi hamda ularning yutuq va kamchiliklari. Mualliflar ularni har bir bolaga moslab birlashtirishni tavsiya etadilar [9].

AQShning Autizm bo‘yicha dalillar va amaliyot milliy markazi (inglizcha: National Clearinghouse on Autism Evidence and Practice — NCAEP) autizm spektridagi shaxslarga yordam berish uchun mo‘ljallangan strategiyalar va aralashuvlarning (intervensiyalarning) samaradorligini ilmiy jihatdan baholovchi va tasdiqlovchi nufuzli tashkilotdir.

Mazkur tashkilot 1990-2017-yillardagi 972 tadqiqot tahlillari asosida quyidagi muloqot va nutqni rivojlantirish metodlarini samarali deb ko‘rsatganlar: vizual tayanch, AAC , namuna ko‘rsatish, video-namuna, ijtimoiy hikoyalar, yo‘l-yo‘riq va rag‘batlantirish, vazifani bosqichlarga bo‘lish, tengdoshlar ishtirokida o‘qitish va texnologiyalar yordamida o‘qitish.

Muqobil va kengaytirilgan muloqot (AAC- Augmentative and Alternative Communication**):** Nutqi bo‘lmagan bolalar uchun imo-ishora, rasm (PECS- Picture Exchange Communication System) yoki elektron qurilmalar orqali muloqot qilishni o‘rgatish.

Kognitiv-xulq-atvor aralashuvi (CBI - Community-Based Instruction**):** Bolaga o‘z his-tuyg‘ulari va fikrlarini tushunish hamda ularni boshqarishni o‘rgatish (asosan yuqori funksiyali o‘smirlar uchun).

Nutq darslari (Direct Instruction): Maxsus ishlab chiqilgan, aniq va ketma-ketlikka asoslangan ko‘rsatmalar yordamida nutq ko‘nikmalarini o‘rgatish [10].

Autizm Spektrining Buzilishida kasallikning og‘irligiga qarab chet tiliga o'qitishning to‘rt xil dasturiy shakli qo‘llanilishi mumkin:

1-xil: belgilangan muddatlarda amalga oshiriladigan, ammo o‘quvchilar maxsus sharoitlarda baholashdan o‘tish imkoniyatiga ega bo‘lgan asosiy ta'lim dasturini nazarda tutadi. Odatda, bular intellektual qobiliyatlari butun bo‘lgan bolalardir;

2-xil: intellektual qobiliyatlari pastroq bolalar uchun:

Bu holda, boshlang‘ich ta'lim muddati bir yilga uzaytirilishi mumkin;

---

[8] Wire, V. (2005). Autistic spectrum disorders and learning foreign languages. *Support for Learning, 20*(3), 123–128.

[9] Zohoorian, Z., et al. (2024). Investigating the methods of teaching English as a foreign language to students with autism spectrum disorder. *Journal of Modern Rehabilitation, 18*(3). https://publish.kne-publishing.com/index.php/JMR/article/view/16414

[10] Steinbrenner, J. R., et al. (2020). *Evidence-Based Practices for Children, Youth, and Young Adults with Autism*. NCAEP, UNC. https://ncaep.fpg.unc.edu/wp-content/uploads/EBP-Executive-Summary_Accessible.pdf

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

3-xil: yengil intellektual qobiliyati o'rtacha pastroq bo'lgan bolalar uchun qo'llaniladi. Ushbu dastur bilan, dastlabki ikkita dastur variantidan farqli o'laroq, bolalar akademik komponentni to'liq o'zlashtirishlari shart emas;

4-xil: intellektual qobiloyati ancha past, murakkab shakllari bo'lgan

o'quvchilar uchun tavsiya etiladi. Ushbu dastur ta'lim muhitiga bosqichma-bosqich integratsiyalashgan individual ta'lim dasturini o'z ichiga oladi [11].

Rus tadqiqotchisi Ye.D.Kostina autizm sindromli boshlang'ich sinf o'quvchilarini ingliz tiliga o'qitish masalalarini yoritgan. Ye.D.Kostina 1-sinf o'quvchilariga ingliz tilini o'qitishda visual va tarqatma materialdan foydalanishni taklif qiladi. ASB (Autizm Spektrining Buzilishi) bilan kasallangan bolalar turli vazifalarni bajarishda har doim vizual yordamga muhtoj. Vazifalarni bajarish uchun aniq va lo'nda ko'rsatmalar berish juda muhim. ASB bilan kasallangan bolalar chetlanishga moyil bo'lganligi sababli, ularga vazifalar bilan tez-tez murojaat qilish muhimdir (doskada vazifani bajarish, jismoniy mashqlar bajarish, savollarga og'zaki javob berish)[12].

Tajribalar shuni ko'rsatadiki, ma'lum usullar va texnikalar autizmli bolalarga chet tilini o'qitishda yaxshi natijalar beradi. Autizm spektri buzilishi bo'lgan bolalarning aksariyati mexanik qobilyatga ega. Bu – ma'lumotlarning mazmunini, ichki mantiqiy bog'lanishlarini tushunmasdan, shunchaki takrorlash orqali eslab qolish qobilyatidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Convention on the Rights of People with Disabilities: official text. – United Nations. – 2008. – 37 pp.
2. Kanner, L. (1943). Autistic disturbances of affective contact. Nervous Child, 2, 217-250.
3. Asperger, H, Die. (1944). Autistischen Psychopathen" im Kindesalter. Archiv für Psychiatrie und Nervenkrankheiten, 117, 76-136.
4. Diagnostic and statistic Manual of Mental disorders-5 [Электронный ресурс]. Url: https://www.psychiatry.org/psychiatrists/practice/dsm.
5. American Psychiatric association. diagnostic and statistical Manual of Mental disorders, Fifth edition (dsM-5). arlington, va: american Psychiatric Publishing, 2013.
6. Wire, V. (2005). Autistic spectrum disorders and learning foreign languages. Support for Learning, 20(3), 123-128
7. Lund, E. M., Kohlmeier, T. L., & Durán, L. K. (2017). Comparative language development in bilingual and monolingual children with autism spectrum disorder: A systematic review. Journal of Early Intervention, 39(2), 106-124. https://eric.ed.gov/?id=EJ1140018
8. Wire, V. (2005). Autistic spectrum disorders and learning foreign languages. Support for Learning, 20(3), 123-128.
9. Zohoorian, Z., et al. (2024). Investigating the methods of teaching English as a foreign language to students with autism spectrum disorder. Journal of Modern Rehabilitation, 18(3).
10. https://publish.knepublishing.com/index.php/JMR/article/view/16414

[11] Костина, Е. Д. Проблемы обучения иностранному языку детей с аутизмом / Е. Д. Костина // Актуальные проблемы филологии и методики преподавания иностранных языков. - 2020. - Т. 14. - С. 169-174. – Библиогр.: с. 174 (8 назв.). - : 1 рис.. - Текст : электронный.

[12] Костина, Е. Д. Проблемы обучения иностранному языку детей с аутизмом / Е. Д. Костина // Актуальные проблемы филологии и методики преподавания иностранных языков. - 2020. - Т. 14. - С. 169-174. – Библиогр.: с. 174 (8 назв.). - : 1 рис.. - Текст: электронный.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

11. Steinbrenner, J. R., et al. (2020). Evidence-Based Practices for Children, Youth, and Young Adults with Autism. NCAEP, UNC. https://ncaep.fpg.unc.edu/wp-content/uploads/EBP-Executive Summary_Accessible.pdf
12. Костина, Е. Д. Проблемы обучения иностранному языку детей с аутизмом / Е. Д. Костина // Актуальные проблемы филологии и методики преподавания иностранных языков. – 2020. – Т. 14. – С. 169-174. – Библиогр.: с. 174 (8 назв.). – 1 рис. - Текст : электронный.
13. Костина, Е. Д. Проблемы обучения иностранному языку детей с аутизмом / Е. Д. Костина // Актуальные проблемы филологии и методики преподавания иностранных языков. – 2020. – Т. 14. – С. 169-174. – Библиогр.: с. 174 (8 назв.). – 1 рис. - Текст: электронный.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.